

KONSTITUTIONSUTSKOTTET

Valsystemet i Tyskland:
En lyckad blandning?

Magnus Isberg

TILL KONSTITUTIONSUTSKOTTET

I sitt betänkande om författningsfrågor m.m. våren 2002 (2001/02:KU13) behandlade KU bl.a. motioner om valsystemet. Med anledning av motion 2001/02:K306 av Sören Lekberg med yrkande om en belysning av vilka följder ett tyskt valsystem skulle få för Sverige skrev utskottet att det i lämplig form skulle ta del av erfarenheter från det tyska valsystemet.

På utskottets uppdrag har jag i denna promemoria sammanställt uppgifter om och erfarenheter av det tyska valsystemet. Promemorian bygger främst på en genomgång av statsvetenskapliga undersökningar redovisade i böcker och tidskriftsartiklar från senare år.

Promemorian överlämnas här i slutlig version.

Stockholm den 11 mars 2003

Magnus Isberg
f.d. kanslichef

Innehållsförteckning

Sammanfattning	7
Inledning	9
Reglerna för det tyska valsystemet.....	10
Valsystemets bakgrund och syfte	11
Valdeltagandet	12
Partisystemet	12
Regeringsbildningen	13
Representation för olika grupper	14
Väljarnas kunskap om valsystemet	14
Röstsplittring.....	15
Skillnader mellan valkretsvalen och listvalen	16
Statsvetenskapliga utvärderingar.....	18
Sammanfattande bedömning	20
Käll- och litteraturförteckning.....	24
Bilaga 1. En tysk valsedel	27
Bilaga 2. Tabeller.....	28

Sammanfattning

Det tyska valsystemet hör till en grupp av valsystem som brukar kallas för blandade. Blandningen består i att en del av ledamöterna väljs i enmansvalkretsar och en annan del i flermansvalkretsar. Varje väljare har två röster. Förstarösten gäller valet i en enmansvalkrets, andraösten en flermansvalkrets. I enmansvalkretsarna röstar man på en person genom majoritetsval i en omgång. I flermansvalkretsarna lägger man sin röst på en lista över personer nominerade av ett parti. Valsättet i listvalen är proportionellt och är styrande för mandatfördelningen. Vid mandatfördelningen finns också en spärrgräns. Endast partier som fått minst 5 % av andraösterna i hela landet får delta i fördelningen av listvalsmandaten. Samma rätt har partier vars kandidater segrat i minst tre valkretsar i valkretsvalen. Vid mandatfördelningen görs först en fördelning av alla mandaten med hela landet som en valkrets. Därefter fördelas varje partis mandat på delstaterna. Om då ett parti i en viss delstat erhållit fler mandat genom valkretsvalen än det är berättigat till enligt den proportionella fördelningen får det ändå behålla dessa mandat. Härigenom uppkommer så kallade *Überhangmandate* (ungefär överskottsmandat). Dessa mandat gör att förbundsdagen kan ha fler ledamöter än det antal som den proportionella fördelningen grundar sig på.

I promemorian görs en sammanfattande bedömning av det tyska valsystemet. Den bygger på ett antal kriterier för värdering av valsystem som kommit fram i den mycket omfattande diskussionen om fördelarna med majoritetsval respektive proportionella val.

Regeringsstabiliteten har utan tvekan varit hög i Tyskland. Den höga spärrgränsen kan pekas ut som en viktig orsak till frånvaron av partisplittring och täta regeringsskiftet. Möjligen kan också den tvåpartitendens som finns i valkretsvalen "spilla över" på listvalen och skapa psykologiska fördelar för de båda stora partierna.

Eftersom regeringsskiftena sedan 1969 på ett undantag när skett i samband med val har *väljarnas ansvarsutkrävande* varit avgörande för regeringspolitiken. Genom att FDP under 1980- och 1990-talen förlorat sin ställning som ensamt småparti i förbundsdagen har dess vågmästarroll försvagats och en tydligare blockuppdelning blivit följden. Därmed är förutsättningarna bättre för att ansvar på regeringsnivå skall kunna utkrävas av väljarna genom valen.

Inslag i valsystemet som kan diskuteras utifrån *principen om proportionell representation* är spärrgränsen och *Überhangmandate*. Dessa mandat har blivit vanligare efter 1990 och ger det segrande av de båda stora partierna en "bonus". *Überhangmandate* och alternativregeln för tilldelning av listmandat kan kritiserats utifrån valsystemets grundläggande proportionella princip. Spärrgränsen måste däremot försvaras eftersom den har visat sig verkningsfull för att förhindra partisplittring. Men den har å andra sidan inte förhindrat att nya partier har kunnat ta plats i förbundsdagen under 1980- och 1990-talen.

Valkretsvalen har en positiv effekt på *det lokala inflytandet* i förbundsdagen som sträcker sig utöver det som de valkretsvalda ledamöterna utövar. Det beror på att så många ledamöter har kandiderat och avser att kandidera i både valkretsvalen och listvalen.

I valkretsvalen finns en möjlighet till *ansvarsutkrävande av de individuella ledamöterna*. Samtidigt kan konstateras att en valkrets ibland inte kan ”sparka ut” en ledamot ur förbundsdagen. Det beror på att även om en ledamot inte blir omvald i valkretsen kan han eller hon ändå återkomma till förbundsdagen på ett listmandat.

Valdeltagandet får betecknas som högt. Liksom i andra etablerade demokratier har en nedgång skett under de senaste 10 till 15 åren, i Tyskland accentuerad av det förhållandevis låga valdeltagandet i de nya förbundsstaterna.

Kvinnorepresentationen har ökat starkt i förbundsdagen till följd av de senaste valen. I en internationell jämförelse placerar sig förbundsdagen högt, väsentligt över det europeiska genomsnittet men något under det nordiska.

Komplikationsgraden i det tyska valsystemet är knappast av det slaget att inte en väljare efter att ha informerats grundligt skulle kunna förstå innebörden av systemet och handla därefter. Systemets begriplighet skulle öka om bl.a. möjligheten till *Überhangmandate* avskaffades.

Inledning

Det tyska valsystemet hör till en grupp av valsystem som brukar kallas för blandade. Blandningen består i att en del av ledamöterna i ett parlament eller annan representativ församling väljs i enmansvalkretsar och en annan del i flermansvalkretsar. I enmansvalkretsarna röstar man på en person. Valsättet är vanligen majoritetsval i en omgång, det som engelsmännen kallar *first-past-the-post* (ungefär först över mållinjen). Men det är fullt tänkbart att använda andra valsätt, t.ex. majoritetsval i två omgångar som i Frankrike. I flermansvalkretsarna lägger man i Tyskland sin röst på en lista av personer nominerade av ett parti eller en annan organisation. Valsättet är proportionellt. I inget av de existerande blandade systemen kan väljarna påverka vem som väljs i det proportionella valet, men det finns inte något som hindrar att det proportionella valsättet kombineras med preferensröstning t.ex. av den svenska modellen.

Det finns två huvudtyper av blandade valsystem. I den ena huvudtypen är det proportionella valet styrande för utfallet när det gäller mandatens fördelning på partier. Majoritetsvalet har då endast betydelse för personvalet i den delen av valet. I den andra huvudtypen saknas denna koppling mellan valets båda delar. Den proportionella delen syftar givetvis till att mildra de större partiernas favör av majoritetsvalet. Men i denna huvudtyp garanteras ingalunda att slutresultatet bli proportionellt. Tvärtom är avsikten att ge de större partierna en viss överrepresentation och härigenom underlätta majoritetsbildningen. Det existerar mellanformer där det finns en viss koppling mellan valsystemets båda delar.

Det första land som använde sig av ett blandat system var Förbundsrepubliken Tyskland. I Tyskland har alltid det proportionella valet varit styrande för mandatfördelningen och det är därför korrekt att beteckna det tyska valsystemet som proportionellt. Det kan tilläggas att även vid valen av de flesta delstatsparlamenten tillämpas samma eller nästan samma valsystem som vid valet av förbundsdagen.

Först under det senaste decenniet har intresset för blandade valsystem spritt sig utanför Tyskland. Flera etablerade demokratier har infört eller diskuterat införande av ett blandat system. Nya Zeeland gick 1996 från ett majoritetsvals-system av brittiskt slag till ett blandat proportionellt system av tysk typ. Det nya valsystemet har använts i valen 1996 och 1999. Italien övergav sitt proportionella system 1994 till förmån för ett blandat system där utfallet av majoritetsvalsdelen bara delvis kompenseras av valet i den proportionella delen. Val enligt detta valsystem har hållits 1994, 1996 och 2001. Diskussioner har förts i Storbritannien där en kommission under Roy Jenkins ledning presenterade ett förslag till ett blandat system i slutet av 1998. Förslaget innebär ett högst måttligt steg i proportionalistisk riktning. Bara mellan 15 och 20 % av ledamöterna skall utses i proportionella val, och ingen inbyggd kom-

pensation finns i systemet. Däremot väljs de nya parlamenten i Skottland och Wales med blandade system av tysk typ. Till slut skall nämnas att flera av de nya demokratierna i Öst- och Mellaneuropa har infört blandade system av den typ där ingen eller bara en svag koppling finns mellan systemets båda delar. Exempel på sådana länder är Ryssland, Ukraina och Ungern.

Reglerna för det tyska valsystemet¹

Från och med valet 2002 har förbundsdagen 598 ledamöter (tidigare 654). Härtill kan komma s.k. *Überhangmandate* (se nedan). Landet är indelat i 299 enmansvalkretsar. I varje valkrets väljs genom majoritetsval en ledamot av förbundsdagen. Lika många ledamöter, dvs. 299, utses genom listval i de 16 förbundsstaterna.

Varje väljare har två röster. Förstarösten gäller valet i en enmansvalkrets, andrarösten listvalet. Röstningen går till så att väljarna på vänstra delen av valsedeln markerar vilken kandidat han/hon väljer i valkretsvalet och på den högra delen vilket parti som väljaren röstar på i listvalet. Ett exempel på en valsedel finns i *bilaga 1*. Om man avstår från att utnyttja sin röst i endera valet medför det inte att valsedeln blir ogiltig.

Valkretsvalen är personval. Kandidaternas partitillhörighet anges på valsedeln, men kandidater utan partihemvist kan ställa upp. Det genomsnittliga antalet invånare i valkretsarna var 1998 227 239, av vilka ca 184 000 var röstberättigade. Beräknat på 299 valkretsar kommer medeltalet invånare att öka till ca 250 000. Naturligtvis varierar antalet röstberättigade invånare mellan valkretsarna beroende på administrativa gränser. Efter ett beslut i författningsdomstolen 1995 får dock inte avvikelser från riksgenomsnittet vara större än 25 % (Cappoccia 2002 s. 188).

Fördelningen av mandat på partierna grundar sig på hur andrarösterna fördelar sig. Vid partifördelningen finns också en spärrgräns. Partier som fått minst 5 % av andrarösterna i hela landet får delta i fördelningen av listvalsmandaten. Samma rätt har partier vars kandidater segrat i minst tre valkretsar i valkretsvalen. Det bör påpekas att alla kandidater som vunnit i valkretsarna får behålla sina mandat även om de partier som de representerar inte fått 5 % av rösterna i listvalen.

Vid mandatfördelningen på partierna görs först en fördelning av alla mandaten med hela landet som en valkrets. Därvid tillämpas sedan 1987 Hare/Niemeyers metod, dessförinnan d'Hondts (heltalsmetoden). Hare/Niemeyer är en valkvotsmetod som ger starkare proportionellt utslag än d'Hondt, som gynnar större partier. Därefter fördelas varje partis mandat på delstaterna, också med tillämpning av Hare/Niemeyers valkvot. Om då ett parti i en viss delstat erhållit fler mandat genom valkretsvalen än det är berättigat till enligt den proportionella fördelningen får det ändå behålla dessa mandat i enlighet

¹ En beskrivning av reglerna för det tyska valsystemet finns bl.a. på förbundsdagens hemsida <<http://www.bundestag.de>>.

med principen att utfallet av valkretsvalen inte skall rubbas. Härigenom uppkommer så kallade *Überhangmandate* (ung. överskottsmandat). Dessa mandat gör att förbundsdagen kan ha fler ledamöter än det antal som den proportionella fördelningen grundar sig på.

De mandat som partierna är berättigade till i en delstat och som inte fått innehavare genom majoritetsvalen besätts med kandidater från listorna i den ordning de är upptagna på listan. Eftersom en person tillåts kandidera både i valkretsvalen och i listvalen är det fullt möjligt att vissa listkandidater redan har blivit invalda genom valkretsvalen. Det är givetvis också fullt möjligt att kandidater som förlorat i valkretsvalen blir invalda genom listvalen.

En vakans fylls alltid med den av partiets kandidater som står på nästa plats på listan oavsett om vakansen gäller en ledamot som valts i valkretsvalen eller i listvalen. Enligt ett beslut i förbundsdagen 1998 skall dock vakanser efter valkretsvalda i en delstat där ett parti har ett eller flera *Überhangmandate* inte ersättas alls (Cappoccia 2002 s. 189). Fyllnadsval anordnas endast om vakansen avser en valkretsvald ledamot som är oberoende eller representerar ett parti som inte ställt upp i listvalen.

Valsystemets bakgrund och syfte²

När valsystemet till det nya förbundsparlamentet i västra Tyskland började planeras efter krigsslutet var det flera faktorer som talade mot ett renodlat proportionellt valsystem. Den viktigaste var helt naturligt de dåliga erfarenheterna av Weimarrepublikens proportionella valsystem. Partisplittningen och de täta regeringsskiftena hade gjort det parlamentariska systemet instabilt och sårbart för extremistiska partier både till höger och vänster. En upprepning av dessa förhållanden ville man till varje pris undvika. Även de amerikanska och brittiska ockupationsmakterna utövade ett visst tryck på den tyska opinionen för att den nya staten skulle få ett valsystem av annat slag, närmare befryndat med det majoritetsvals-system som tillämpas både i USA och Storbritannien.

Ändå stod det ganska snart klart att om tillräcklig enighet skulle uppnås kring valsystemet bland de politiska partierna var någon form av proportionalitet nödvändig. Men frågan var hur ett valsystem skulle se ut som utan att vara extremt proportionalistiskt ändå gav en rättvisande bild av medborgarnas opinioner och intressen. Samtidigt skulle valsystemet skapa förutsättningar för goda kontakter mellan medborgarna och deras valda representanter. Man var klar över att detta inte kunde åstadkommas utan förhållandevis små valkretsar.

Det blandade system som kom att tillämpas vid valen till förbundsdagen växte fram ur de valsystem med blandade majoritetsval och proportionella val som användes vid valen till delstatsförsamlingarna 1946–1947. Därifrån kom också idén om en spärrklausul. Det slutliga beslutet om valsystemet fattades av det parlamentariska råd som föregick förbundsagens inrättande. Där stod

² Detta avsnitt bygger i huvudsak på Scarrow 2001.

Kristdemokraternas sympatier för majoritetsval och Socialdemokraternas preferens för proportionella val mot varandra. Avgörandet kom därför att ligga i händerna på de mindre partierna som i allmänhet ville lägga tyngdpunkten på det proportionella draget. Det tyska valsystemet är alltså inte bara en blandning av två typer av valsystem utan också en kompromiss mellan olika politiska uppfattningar.

Det nya valsystemet sattes vid det första valet till förbundsdagen 1949. Trots att det sades vara ett provisorium som den nya förbundsdagen skulle utreda vidare har det endast undergått mindre förändringar sedan dess. De viktigaste förändringarna ägde rum redan vid det följande valet. Vid valet 1949 fanns bara valkretsvalen. Den proportionella effekten på förbundsagens sammansättning åstadkoms genom att rösterna i valkretsvalen lades samman delstatsvis och därefter användes vid mandatfördelningen på partierna. Vid valet 1953 genomfördes systemet med två röster. Det var framför allt på tillskyndan av Fridemokraterna som hoppades att partiet skulle gynnas av hur väljarna använde andrarösten i det proportionella valet. I valet 1953 skärptes också reglerna för att få delta i fördelningen av listmandaten. I det första valet 1949 var tröskeln 5 % av rösterna i någon av delstaterna eller ett valkretsmandat. Fyra år senare etablerades den nuvarande ordningen, dvs. 5 % av rösterna i hela landet eller tre valkretsmandat. Därefter har inga förändringar av betydelse skett utom bytet av proportionell metod 1987 (se ovan).

Valdeltagandet³

Om man undantar det första valet till förbundsdagen 1949 var valdeltagandet fram till 1987 mycket högt. Mellan 86 och 91 % av väljarna utnyttjade sin rösträtt. Vid valet 1987 sjönk valdeltagandet till 84 % och vid det första valet efter återföreningen 1990 gick det ner ytterligare, till 78 %. Därefter ökade valdeltagandet under 1990-talets val, dock utan att nå upp till nivån före 1987. Valet 2002 innebar på nytt en nedgång. Valdeltagandet stannade på drygt 79 %. Valdeltagandet är lägre i de nya förbundsstaterna i östra Tyskland än i de gamla men klyftan har minskat.

Partisystemet⁴

Partisystemet har i huvudsak kännetecknats av stor stabilitet, både vad avser antalet partier som är representerade i förbundsdagen och partiernas storlek. Vid de två första valen (1949 och 1953) var partisplittringen stor men redan vid valet 1957 hade antalet förbundsdagspartier minskat till fyra och vid valet

³ Valdeltagandet sedan valen 1949 framgår av tabell 1 i *bilaga 2*.

⁴ Fördelningen av röster och mandat på partierna framgår av tabell 1 och 2 i *bilaga 2*.

1961 till tre: CDU/CSU, SPD och FDP⁵. CDU/CSU och SPD var väsentligt större än FDP och fick tillsammans omkring 90 % av mandaten. Systemet betecknades därför som ett ”två-och-en-halv”-partisystem. Detta tillstånd varade till 1983 då ett nytt parti De gröna⁶, kom in i förbundsdagen. Vid det första valet efter återföreningen gjorde ytterligare ett parti, PDS⁷, sin entré i förbundsdagen. Specialreglerna vid 1990 års val (5 % i endera landsdelen) underlättade för De gröna att stanna kvar och för PDS att komma in. I 1994 och 1998 års val kunde PDS på grund av sin starka ställning i östra Tyskland behålla sin representation, 1994 endast tack vare tilläggsregeln i vallagen att ett parti som får minst tre valkretsmandat också får delta i fördelningen av listmandaten. I valet 2002 fick dock PDS endast två valkretsmandat och partiets representation begränsas alltså till dessa två. De nya partiernas inträde innebar att de stora partiernas andel av mandaten har minskat till mellan 80 och 85 % från och med valet 1983.

Uppenbarligen hade spärreglerna stark effekt på partisystemets utveckling fram till 1980. Antalet partier som var representerade i förbundsdagen minskade från 10 till 3 men också de oreprresenterade partiernas ställning i valmanskåren försvagades kraftigt. Andelen som röstade på dessa partier gick ner från nästan 28 % i valet 1949 till 5,7 % i valet 1961. Nedgången fortsatte även därefter. Vid valen 1972, 1976, 1980 och 1983 uppgick andelen oreprresenterade väljare till mindre än 1 %. Femprocentsspärren fick alltså efter hand en stark psykologisk effekt på väljarna att avstå från att rösta på partier som inte lyckats forcera spärren i det föregående valet. De grönas genombrott 1983 kan förklaras av deras framgångar i de delstatsval som ägde rum mellan 1980 och 1983 (Cappocia 2002 s. 183ff.) Efter De grönas genombrott har den psykologiska effekten minskat och andelen väljare som röstat på tidigare oreprresenterade eller nya partier åter ökat. Som högst var den ca 6 % i 1998 års val. Valet 2002 medförde att 3 % av väljarna helt kom att sakna representation i förbundsdagen. Härtill kan dock läggas de som röstade på PDS (4 %) som inte fick full proportionell representation.

Regeringsbildningen

Sedan 1961 har inget av de stora partierna vid något tillfälle haft en egen majoritet utan har fått alliera sig med varandra eller med något av småpartierna för att få majoritet. CDU/CSU bildade koalitionsregering med FDP mellan 1961 och 1966. Under resten av valperioden 1965–1969 regerade ”den stora koalitionen” mellan CDU/CSU och SPD. Efter 1969 års val gick regeringsansvaret över till en koalition mellan SPD och FDP. Denna koalition överlevde tre förbundsdagsval men 1982 – två år efter det föregående förbundsdagsvalet

⁵ Förkortningarna står på tyska för: *Christlich Demokratische Union Deutschlands/Christlich Soziale Union Deutschlands, Sozialdemokratische Partei Deutschlands, Freie Demokratische Partei.*

⁶ *Die Grünen* (sedan 1994 ingår även *Bündnis 90* i partiet).

⁷ *Partei des Demokratischen Sozialismus.*

– lämnade FDP regeringen och inledde ett samarbete med CDU/CSU som ledde till ett regeringsskifte. Denna regeringsbildning blev långvarig och överlevde bl.a. de förändringar i det politiska landskapet som återföreningen innebar. Först efter valet 1998 ersattes denna regering av en koalitionsregering mellan SPD och De gröna. Den avgörande roll för regeringsbildningen som FDP hade under ”två-och-en-halv”-partisystemets tid har försvunnit. I stället har systemet blivit mer symmetriskt. Båda de stora partierna har ett mindre stödparti vid sin sida (Jesse 2000). PDS kan dock inte säkert inräknas i något av blocken men är efter valet 2002 starkt försvagat.

Representation för olika grupper

Andelen kvinnor i förbundsdagen har ökat starkt från och med valet 1987. Dessförinnan var denna andel omkring 10 % eller något under. Vid varje val mellan 1987 och 1998 ökade kvinnorepresentationen med ca 5 procentenheter. Efter valet 2002 uppgår andelen kvinnor till 32 %. Fram till och med 1994 var det i genomsnitt omkring 3 gånger vanligare att kvinnor invaldes genom listvalen än genom valkretsvalen. Intressant nog utgör de kvinnliga kandidaterna exakt samma andel av alla kandidaterna som av de invalda i detta val. Vid tidigare val har alltid kvinnorepresentationen på valsedlarna varit större, under 1970- och 1980-talen betydligt större, än i förbundsdagen (Schindler 1999a s. 634ff, Schindler 1999b s. 958, www.bundeswahlleiter.de). Kvotering tillämpas sedan 1987 av SPD och De gröna (Best m.fl. 2000 s. 177).

Unga väljare är dåligt representerade i förbundsdagen. Andelen ledamöter som vid invalstillfället var 30 år eller yngre har ökat något under senare val men uppgick 2002 ändå bara till 3,5 %. Höjer man gränsen för ungdom till 40 år kan en ökande tendens urskiljas fram till början av 1980-talet då andelen 40 år och yngre uppgick till drygt 20 %. Därefter har det skett en återgång till en lägre nivå (Schindler 1999a s. 554ff, Schindler 1999b s. 958, www.bundeswahlleiter.de).

Någon diskussion om valsystemets betydelse för dessa förhållanden har inte påträffats i litteraturen.

Väljarnas kunskap om valsystemet

Det tyska valsystemet beskylls ibland för att vara komplicerat. Väljarna påstås inte förstå hur det fungerar, framför allt när det gäller sambandet mellan de två rösterna och mandatens fördelning på partier i förbundsdagen.

En undersökning från valet 1990 (Schmitt-Beck 1993) – det första i det återförenade Tyskland – visar att det ligger något i detta påstående. Ett urval väljare tillfrågades i början av valrörelsen vilken av de båda rösterna som bestämmer det antal platser som partierna får i förbundsdagen. Endast något över hälften av de tillfrågade i de gamla förbundsstaterna (51 %) visste att det rätta svaret var ”andrarösten”. Motsvarande andel i de nya förbundsstaterna var föga överraskande ännu lägre (31 %). I de gamla förbundsstaterna ansåg

ca en fjärdedel (23 %) att det var förstarösten, en tiondedel (9 %) satsade på att båda rösterna var lika betydelsefulla och en sjättedel (16 %) visste inte svaret på frågan. I de nya förbundsstaterna var det över en tredjedel (35 %) som inte visste. Resten var nästan jämnt fördelade mellan svarsalternativen "förstarösten" (18 %) och "båda lika" (17 %). Som man kan vänta sig fanns det ett starkt positivt samband mellan kunskap om valsystemet å ena sidan och politiskt intresse, politisk kompetens och exponering för massmediernas utbud av politisk information å den andra.

En del av de utfrågade fick samma fråga på nytt mot slutet av valrörelsen. Det visade sig då att andelen rätta svar inte hade förändrats mycket i de gamla förbundsstaterna men ökat avsevärt i de nya så att den låg på samma nivå som i de gamla. Andelen som svarat "båda lika" och "vet ej" hade minskat i båda landsdelarna, men mest i den östra delen. I den västra delen var det en markant ökning för andelen som svarat "förstarösten"!

Det är naturligtvis inte tillfredsställande från allmänna demokratiska utgångspunkter att en så stor del av väljarkåren inte begriper hur valsystemet fungerar.⁸ (Möjligen skulle det hjälpa om man började kalla andrarösten för förstaröst!) Men någon betydelse för valsystemets förmåga att översätta väljarnas preferenser till mandat får missförstånden först då väljarna röstar olika i valkrets- och listvalen.

Röstsplittring

Det har blivit allt vanligare under de val som hållits sedan 1976 att väljarna röstar på olika partier i valkretsvalen och i listvalen. I valet 1976 var det 6 % men hade ökat till 20 % i valet 1998 (Klingemann & Wessels 2001 s. 288).

Vad är orsakerna till röstsplittringen och varför har den ökat? Skälet för att införa systemet med två röster var att valkretsvalet skulle vara ett personval och listvalet ett partival. Väljarna förutsattes rösta på en viss kandidat på grund av hans eller hennes egenskaper eller prestationer som företrädare för valkretsen. Valet mellan olika politiska handlingsprogram skulle göras i listvalet. Även om en väljare gör dessa olika överväganden i valkretsvalet och listvalet behöver det givetvis inte leda till att rösterna splittras på två partier. Det är därför sannolikt att det finns andra faktorer som påverkar röstsplittringen. Bland annat kan det finnas ett strategiskt element i röstsplittringen. Man röstar på olika partier därför att man tror sig gynna samarbetet mellan två partier med detta. Valkretsrosten läggs på en kandidat från det större partiet och listrosten på det mindre partiet. Chansen för det större partiet att få valkretsmandatet ökar. Samtidigt ökar det mindre partiets utsikter att komma över femprocentsspärren (Klingemann & Wessels 2001 s. 285–286).

⁸ Kunskapen är mycket bättre i Nya Zeeland. En undersökning som gjordes i samband med det första valet enligt det nya systemet visade att en stor del av väljarna var tämligen välinformerade om viktiga aspekter på valsystemet. T.ex. visste 72 % att listrosten var den viktigaste från partisynpunkt (Barker m.fl. 2001 s. 310).

Man kan dock med viss rätt hävda att strategisk röstning beror på att väljarna så ofta missuppfattar systemet. Eftersom mandatfördelningen mellan partierna endast avgörs av listvalet kan man inte påverka den fördelningen genom att rösta på ett annat parti i valkretsvalet. I stället gynnar röstsplittningen ensidigt de små partierna, historiskt sett främst FDP, på de större partiernas bekostnad. Ibland förespråkas en återgång till det system med en röst som användes i 1949 års val (Jesse 1988).

Detta resonemang har mött invändningar. För det första kan ett partis resultat i valkretsvalet leda till *Überhangmandate*. Genom strategisk röstning kan väljarna således åstadkomma en utökning av antalet platser i förbundsdagen. Vid de val som ägt rum efter återföreningen har antalet *Überhangmandate* varit flera än före. Före 1990 handlade det om några få sådana mandat. Vid valen 1990, 1994, 1998 och 2002 har det varit 6, 16, 13 respektive 5 *Überhangmandate*. Dessa mandat har i allmänhet gått till det mest framgångsrika av de båda stora partierna.⁹ För det andra innebär en röst på ett mindre parti i listvalen nästan alltid en röst för en viss typ av regeringskoalition, oberoende av hur man röstar i valkretsvalen. Detta förutsätter att väljarna i allmänhet vet vilka koalitionsplaner som partierna har. I Tyskland är det också regel att partierna inför valet ger till känna vilka koalitioner de är beredda att ingå i. En undersökning visar att ca 40 % av alla som röstsplittar röstar strategiskt i den meningen att de delar sina röster mellan två tänkbara koalitionspartner (Klingemann & Wessels 2001 s. 286–288).

Logiken i röstsplittningen känns igen från Sverige. Man sympatiserar med ett större parti men röstar i valet på ett parti nära fyraprocentsspärren inom samma block för att rädda det kvar i riksdagen. Det svenska systemet ger dock inte som det tyska utrymme för att uttrycka vilket parti man egentligen sympatiserar med (om man inte gör det i de samtidiga kommun- och landstingsfullmäktigevalen).

Man noterar också att en så stor andel som 60 % av dem som röstsplittar inte röstar strategiskt. Det skulle kunna tyda på att en del väljare ändå använder systemet på det sätt det var avsett – personval i valkretsvalen och partival i listvalen.

Skillnader mellan valkretsvalen och listvalen

I Tyskland är partiernas nomineringsarbete reglerat i lag. Valkretskandidaterna skall nomineras av partiernas lokala organisationer och kandidaterna i listvalen av delstatsorganisationerna. I de lokala organisationerna avgörs nomineringarna av medlemmarna genom en omröstning eller av en kommitté utsedd av medlemmarna. På delstatsnivå bestäms listornas utseende av församlingar på mellan 250 och 300 delegater som representerar de lokala orga-

⁹ Anledningarna till att *Überhangmandate* blev så många 1994 är enligt förbundsdagens hemsida flera: lågt valdeltagande (särskilt i de nya förbundsländerna), felaktig valkretsindelning, röstsplittning m.m.

nisationerna. Varje lokalorganisation representeras i förhållande till sitt medlemsantal (Klingemann & Wessels 2001 s. 288–289).

Kandidaternas bakgrund skiljer sig mellan partierna. De stora partierna med stark förankring i hela landet eller partier med stark lokal förankring rekryterar kandidater med hänsyn till hur deras ställning i valkretsen uppfattas. De mindre partierna utan lokal förankring komponerar sina listor utifrån mer generella kriterier som kön eller yrke (Best m.fl. 2000 s. 147).

Enligt en intervjuundersökning som gjorts med nominerade kandidater finns det skillnader i betoning av de egenskaper som man söker hos kandidater i valkretsvalen respektive kandidater i listvalen. Störst är skillnaden när det gäller beredskapen att utföra arbete i valkretsen som helt naturligt anses betydligt viktigare för valkretskandidater än för listkandidater. Andra egenskaper som anses viktigare bland valkretskandidater än bland listkandidater är förmågan att vinna röster och kompetensen i politiska frågor. Innehav av positioner inom partiet är däremot viktigare för listkandidater än för valkretskandidater. Ungefär lika viktigt för båda typerna av kandidater är att utföra partiarbete (Klingemann & Wessels 2001 s. 289).

För många kandidater spelar dock dessa skillnader ingen roll eftersom de kandiderar i både valkrets- och listvalen. I valen 1994 och 1998 ställde ungefär hälften av kandidaterna för förbundsdagspartierna upp i båda valen, ungefär 30 % bara i listvalen och ca 20 % enbart i valkretsvalen. Skillnaderna mellan partierna är dock avsevärda men tycks inte ha med storleken att göra utan med skilda ”partikulturer” (tab. 13.3 i Klingemann & Wessels 2001 s. 290).

Syftet med att ställa upp i båda valen är givetvis att öka chanserna för inval. Det är därför inte förvånande att de invalda i ännu större utsträckning än kandidaterna hämtas från gruppen av ”dubbelkandidater”. Av dem som invaldes i förbundsdagen 1994 och 1998 hade omkring 85 % kandiderat i båda valen, ca 10 % endast i valkretsvalen och ca 5 % bara i listvalen. Det är egentligen bara ett parti som avviker från detta mönster och det är CSU – CDU:s bayerska systerparti – där de flesta av de invalda bara har kandiderat i ett valkretsval (tab. 13.3 i Klingemann & Wessels 2001 s. 290).

I genomsnitt inväljs de som ställer upp i båda valen ungefär lika ofta i valkretsvalen som i listvalen. Även här är partiskillnaderna betydande men det har med storleken att göra. Nästan bara kandidater från de båda stora partierna väljs in i valkretsvalen. Det är därför endast hos de stora partiernas ”dubbelkandidater” som man har anledning att räkna med att det finns ett särskilt incitament att ta hänsyn till: krav och intressen i valkretsen (Klingemann & Wessels 2001 s. 290).

Det finns också en skillnad mellan de stora partierna som gäller genom vilka val – valkretsvalen eller listvalen – som de flesta ”dubbelkandidaterna” väljs in. Den består i att det vinnande partiet får in fler ”dubbelkandidater” via valkretsvalet än via listvalet. Motsatsen gäller för det förlorande partiet.

Finns det då skillnader i hur de valkretsvalda och de listvalda uppfattar sitt uppdrag? Skillnaderna kan knappast förväntas vara så stora eftersom den

alldeles övervägande delen av de invalda ju är ”dubbelkandidater” och som sådana inställda på båda rollerna. Dessutom har ofta förlorarna i valkretsvalen, i varje fall i de stora partierna, en stark förankring i valkretsen genom att de bor där eller har ett kontor där (Klingemann & Wessels 2001 s. 291). Undersökningar som gjorts med förbundsledamöter visar trots detta att det finns skillnader mellan valkretsvalda och listvalda. Praktiskt taget alla valkretsvalda har medborgarkontakter minst en gång i veckan, bland de listvalda är de något färre. 83 % av de valkretsvalda är inriktade på att företräda alla medborgare i sin valkrets mot 56 % av de listvalda. 79 % av de valkretsvalda menar att deras egen uppfattning är det mest avgörande beslutskriteriet mot knappt 67 % bland de listvalda (Klingemann & Wessels 2001 s. 292).

Frågan är slutligen om också väljarna uppfattar de valkretsvalda som mer valkretsinriktade och i röstningsögonblicket tar hänsyn till vad de utträttat (eller inte utträttat) för valkretsen. I en undersökning som gjordes i samband med valet 1998 framkom att bedömningen av kandidaternas prestationer för valkretsen hade en viss effekt på röstningsbeteendet (Klingemann & Wessels 2001 s. 294).

Statsvetenskapliga utvärderingar

En tysk statsvetare, *Eckard Jesse*, ger i huvudsak det tyska valsystemet godkänt betyg. Jesse karakteriserar valsystemet som proportionellt, begränsat genom en spärregel på 5 % och innehållande ett personligt moment. Detta moment är dock enligt Jesse obetydligt eftersom bara ”en liten minoritet av väljarna känner till namnet på ’sina’ valkretskandidater. Knappt någon röstar på en valkretskandidat på grund av hans eller hennes personliga egenskaper medan många låter valet mellan valkretskandidater avgöras av egenskaper hos de konkurrerande kanslerskandidaterna” (Jesse 2000 s. 138).

Det proportionella valsättet har på det hela taget visat sig hållbart, menar Jesse. I Tyskland vet väljarna före valet vilka partier som vill bilda regering med varandra. Indirekt bestämmer därför också väljarna vilka partier som blir regeringspartier och vilka som blir oppositionspartier. När det proportionella valsättet tillämpas på det sättet kan resultatet många gånger bli detsamma som motståndare till det proportionella valsättet anser vara en positiv effekt av ett majoritetsvalssystem, nämligen att valet avgör regeringsfrågan. Jesse är dock kritisk till två inslag i valsystemet som kan förvanska proportionaliteten: *Überhangmandate* och den alternativa spärregeln (tre valkretsmandat). Dessa inslag har framstått som särskilt problematiska under 1990-talet då antalet *Überhangmandate* varit större än tidigare och den alternativa spärregeln gav PDS en proportionell representation i valet 1994. Båda dessa företeelser blev i samband med valet 1994 starkt omdiskuterade och ledde till att frågan om deras grundlagsenlighet togs upp av författningsdomstolen som dock kom till resultatet att de inte stred mot grundlagen. Jesse anser emellertid att alternativregeln bör avskaffas. Han menar också att vinna valkretsmandat bör avräknas redan när mandatfördelningen mellan partierna avgörs på nationell

nivå. På så sätt skulle man undvika att *Überhangmandate* uppkommer (Jesse 2000).

Den mest ingående utvärderingen av de blandade valsystemen har gjorts av de amerikanska statsvetarna *Matthew Soberg Shugart* och *Martin P. Wattenberg* i en nyligen (2001) utkommen bok. Utgångspunkten för deras utvärdering är de fördelar som majoritetsval respektive proportionella val anses ha dels på partisystems-nivå, dels på partinivå. På grundval härav drar de slutsatser om hur "den bästa av båda världar" när det gäller valsystem skall se ut.

På partisystems-nivå anser de båda statsvetarna att majoritetsvalen främst innebär fördelar i fråga om ökad regeringsstabilitet på grund av disproportionaliteten i mandatfördelningen och ökad klarhet för väljarna på grund av att valet står mellan två partier eller block av partier. Proportionella val har också två stora fördelar. För det första blir även mindre partier rättvist representerade och parlamentet återspeglar därmed bättre åsiktsvariationen i väljarkåren. För det andra uppmuntras koalitionsbildningar genom att enpartiregeringar bara är tänkbara om ett parti får omkring hälften av rösterna. De båda statsvetarnas slutsats är att "det bästa av båda världar" på partisystems-nivå är ett mångpartisystem där de flesta partierna är lierade med något av två block av partier så att väljarna erbjuds ett val mellan två regeringsalternativ, ett center-höger och ett center-vänster.

På partinivå ligger enligt Shugarts och Wattenbergs uppfattning fördelarna med majoritetsvalen i att lokala intressen representeras bättre och att väljarna har möjlighet att utkräva ansvar av de individuella parlamentsledamöterna. Det proportionella valsystemet anses frambringe nationellt orienterade, väl sammanhållna partier med programmatisk inriktning. "Den bästa av båda världar" på partinivå skulle därför utmärkas av disciplinerade, nationella partier vars representanter hålls ansvariga för hur de företräder de lokala intressena.

Vid utvärderingen av de blandade valsystemen ställer sig alltså de båda statsvetarna frågan hur väl tillståndet i ett visst valsystem överensstämmer med de två idealbilderna och i vilken utsträckning som det blandade valsystemet kan antas ha bidragit till detta tillstånd (Shugart & Wattenberg 2001 s. 581f).

För Tysklands del konstateras att landet under så gott som hela sin existens haft ett system med två block av partier. De båda statsvetarna anser att det tyska valsystemet ökar sannolikheten för att de mindre allianspartierna förblir stora nog att behålla sin parlamentariska representation genom listvalen medan de större partierna gynnas av utfallet i majoritetsvalen. I en fotnot tillägger de att detta sker genom att ett koalitionsbaserat strategiskt röstningsbeteende underlättas av valsystemet och genom att *Überhangmandate* gynnar ett parti som i majoritetsvalen gör bättre ifrån sig än i listvalen (Shugart & Wattenberg 2001 s. 583).

När det gäller förhållandet mellan väljare och valda på lokal nivå framhålls att även de som valts in genom listvalen utvecklar bindningar till enmansvalkretsarna. Den viktigaste anledningen till detta sägs vara att partierna vill hålla en

hög profil i valkretsarna och därför uppmuntrar även de listvalda ledamöterna att svara upp mot lokala intressen. De listvalda ledamöternas förhoppningar om att vinna ett valkretsmandat i nästa val är ett incitament som verkar i samma riktning (Shugart & Wattenberg 2001 s. 590). Om också de tyska partierna uppfyller idealbildens krav på nationell inriktning och sammanhållet uppträdande kommenteras inte av de båda författarna utan tycks tas för givet.

Shugarts och Wattenbergs sammanfattande värdering av de blandade valsystemen är övervägande positiv. De anser att blandsystemen har bättre förutsättningar än andra valsystem att framkalla partisystem som består av två block av partier utan att det medför att de små partierna förlorar all betydelse. I jämförelse med andra valsystem är det dessutom troligare att blandsystemen åstadkommer en möjlighet till lokalt ansvarsutkrävande samtidigt som partiernas nationella orientering bevaras. Den kanske allvarligaste kritiken mot de blandade systemen sägs vara att de är för komplicerade. Enkelhet anses allmänt vara en dygd när det gäller valsystem. Om det inte framstår som uppenbart för väljarna hur röstningen är länkad till platsfördelningen kan det vara till nackdel för valsystemets legitimitet (Shugart & Wattenberg 2001 s. 591f).

En helt negativ inställning till blandade valsystem har den italienske statsvetaren *Giovanni Sartori*. Valsystem skall enligt Sartori ha en logik som överensstämmer med deras syften. Proportionella val utgår från principen om ”ärlig” röstning, dvs. man röstar på det parti man gillar bäst. Majoritetsval kräver strategisk röstning, dvs. man röstar på det mest tilltalande av de partier som bedöms ha en chans att vinna mandatet. Sartori anser att blandsystem förvirrar väljarna. Man tror att man får ”den bästa av båda världar” men får i stället en bastard som kombinerar svagheter (Sartori 1997 s. 94).

Sammanfattande bedömning

Min sammanfattande diskussion tar sin utgångspunkt i Shugarts och Wattenbergs utvärdering. Den bygger i sin tur på ett antal kriterier för värdering av valsystem som kommit fram i den mycket omfattande diskussionen om fördelarna med majoritetsval respektive proportionella val. Deras analys inrymmer de flesta av de värderingskriterier som brukar användas. På systemnivå rör det sig om

- regeringsstabilitet
- möjlighet till ansvarsutkrävande när det gäller regeringspolitiken
- en representation av partierna som svarar mot deras styrka i valmanskåren
- ett inflytande på regeringspolitiken som svarar mot partiernas styrka i det parlamentariska regeringsunderlaget.

På partinivå handlar det om

- god representation av lokala intressen
- möjlighet till ansvarsutkrävande när det gäller de individuella ledamöterna

- hög partisammanhållning
- partier som verkar för genomförande av nationella politiska program.

De två första värdena inom respektive kategori brukar förknippas med majoritetsval och de två senare med proportionella val.

Det finns på de flesta punkter ingen anledning att ifrågasätta Shugarts och Wattenbergs värdering av det tyska valsystemet utifrån de uppställda kriterierna. Men några nyanseringar behöver göras och några kriterier bör tillkomma.

Regeringsstabiliteten har utan tvekan varit hög i Tyskland. De regeringar som tillkommit 1969 och senare i samband med ett val har med ett undantag varat valperioden ut. Att vissa av regeringarna dessutom suttit kvar i flera valperioder är knappast något som valsystemet skall prisas eller lastas för. Det ligger nära till hands att peka ut den höga spärren på 5 % som en viktig orsak till frånvaron av partisplittring och täta regeringsskiften. Möjligen kan också den tvåpartitendens som finns i valkretsvalen ”spilla över” på listvalen och skapa psykologiska fördelar för de båda stora partierna. Men analyser av detta fullt tänkbara fenomen saknas i litteraturen.

Eftersom regeringsskiftena sedan 1969 skett i samband med val på ett undantag när har alltså väljarnas ansvarsutkrävande varit avgörande för regeringspolitiken. Undantaget var 1982 då FDP bytte koalitionspartner från SDP till CDU/CSU. Tyngdpunkten i regeringspolitiken försköts då i en riktning som väljarna inte uttalat sig för i 1980 års val. Ett nyval anordnades dock 1983 och då godkändes den nya regeringskonstellationen. Genom att FDP under 1980- och 1990-talen förlorat sin ställning som ensamt småparti i förbundsdagen har dess vågmästarroll försvagats och en tydligare blockuppdelning blivit följden. Därmed är förutsättningarna bättre för att ansvar på regeringsnivå skall kunna utkrävas av väljarna genom valen.

Fördelningen av mandat mellan partierna sker i första hand genom tillämpning av en fördelningsmetod som ger ett starkt proportionellt utslag. Inslag i valsystemet som kan diskuteras utifrån principen om proportionell representation är spärrgränsen och de s.k. *Überhangmandate*. Spärrgränsen är bland de högsta i sitt slag i världen och torde verksamt ha bidragit till att de ursprungligen tio förbundsdagspartierna reducerades till tre inom loppet av drygt tio år. Spärren har dock inte förhindrat att nya partier tagit plats i förbundsdagen under 1980- och 1990-talen. När det gäller PDS skedde dock detta 1990 med hjälp av den specialregel som gällde i detta val (5 % i de nya respektive gamla förbundsländerna) och 1994 genom tillämpning av den alternativregel som säger att tre valkretsmandat berättigar till tilldelning av listmandat. Först 1998 fick PDS över 5 % av rösterna i hela landet. I 2002 års val samlade dock partiet endast 4 % av rösterna och fick nöja sig med de två mandat som det erhållit i valkretsvalen.

Überhangmandate har blivit vanligare efter återföreningen och ger det segrande av de båda stora partierna en ”bonus”. Anledningen till detta fenomen verkar vara av valteknisk natur och inte att väljarna skulle ha röstat i särskilt stor utsträckning på kandidater från något av de stora partierna i valkretsvalet.

Shugart och Wattenberg tycks dock se positivt på att förstarösten kan få en effekt på förbundsdagens partimässiga sammansättning. *Überhangmandate* ger enligt deras mening en rationell förklaring till röstsplittningen. Den kritiska inställning som Jesse har till *Überhangmandate* och till alternativregeln för tilldelning av listmandat har enligt min uppfattning mer som talar för sig utifrån valsystemets grundläggande proportionella princip. Spärren på 5 % måste däremot försvaras eftersom den har visat sig verkningsfull för att förhindra partisplittning.

Bortsett från spärrgränsen och förekomsten av *Überhangmandate* har, som redan nämnts, valsystemet producerat mycket proportionella mandatfördelningar. Partier som tillhört den partikonstellation som haft majoritet har också kunnat påverka politiken från regeringsställning, inte endast som ett stödparti i förbundsdagen.

Valkretsvalen har av allt att döma en positiv effekt på det lokala inflytandet i förbundsdagen som sträcker sig utöver det som de valkretsvalda ledamöterna utövar. Det beror på att så många ledamöter har kandiderat och avser att kandidera både i valkretsvalen och listvalen. Oberoende av om de väljs in i det ena eller andra valet fortsätter de att bevaka de lokala förhållandena. I valkretsvalen finns också en möjlighet till ansvarsutkrävande av de individuella ledamöterna. Samtidigt kan konstateras att en valkrets ibland inte kan ”sparka ut” en ledamot ur förbundsdagen trots att han eller hon inte ansetts ha varit en bra företrädare för valkretsen. Det beror på att även om ledamoten inte blir omvald i valkretsen kan han eller hon ändå återkomma till förbundsdagen på ett listmandat.

Några diskussioner om frågan om valsystemets effekter på partisammanhållning och partiernas nationella inriktning har inte påträffats i litteraturen. Det kan emellertid konstateras att sammanhållningen i alla partier vid förbundsdagens omröstningar är mycket hög men inte 100 %.¹⁰ Trots det federala systemet är partisystemet med vissa undantag – CSU i Bayern och PDS i de nya förbundsstaterna – detsamma i alla delstaterna. Naturligtvis påverkar andra faktorer än valsystemet förhållanden som har att göra med partiernas sammanhållning och utbredning.

Till den katalog av värderingskriterier som Shugart och Wattenberg använt sig av kan man lägga ytterligare två som särskilt i Sverige spelat en stor roll i diskussionen om valsystem, nämligen

- högt valdeltagande
- en representation av olika befolkningsgrupper såsom kvinnor, unga, invandrare m.fl. som svarar mot deras andel i väljarkåren.

Valdeltagandet får betecknas som högt i Tyskland. Liksom i andra etablerade demokratier har en nedgång skett under de senaste 10 till 15 åren, i Tyskland

¹⁰ En undersökning av perioden 1949–1990 visar att partisammanhållningen är högst hos SPD (i genomsnitt 1,1 % av ledamöterna har avvikit från partilinjén), lägre hos CDU/CSU (2,8 %) och lägst hos FDP (4,3 %). Partisammanhållningen hos CDU/CSU och FDP ökar under perioden och minskar något hos SPD. Under 1980-talet är skillnaderna små mellan partierna. (Uppgifterna har hämtats från Schindler 1999a s. 1781 ff.)

accentuerad av det förhållandevis låga valdeltagandet i de nya förbundsstaterna. Valdeltagandet ligger väl i nivå med vad som är brukligt i proportionella valsystem. Valdeltagandet i majoritetsvalssystem är i allmänhet lägre. Men inslaget av majoritetsval i det tyska valsystemet tycks inte ha påverkat valdeltagandet i negativ riktning (IDEA 2002).

Kvinnorepresentationen har ökat starkt i förbundsdagen till följd av de senaste valen. I en internationell jämförelse placerar sig förbundsdagen högt, väsentligt över det europeiska genomsnittet men något under det nordiska. Liksom i andra länder väljs kvinnor i större utsträckning in genom proportionella val än genom majoritetsval. Det är alltså möjligt att ett avskaffande av majoritetsvalen skulle öka kvinnorepresentationen ytterligare (<http://www.ipu.org/wmn-e/world.htm>).

Till slut: är det tyska valsystemet alltför krångligt för väljarna? Detta är en kritik som ofta riktas mot systemet. Även de som i övrigt är positiva som Shugart och Wattenberg medger att det finns problem med begripligheten. För Sartori som dömer ut de blandade systemen är komplexiteten en huvudinvändning. Sartori har dock fel när han påstår att proportionella val skulle sakna inslag av strategisk röstning. Möjligen skulle det vara fallet om valsystemet saknar slutna valkretsar och spärrar (som det nederländska). Men vanligtvis finns endera eller båda inslagen. Strategisk röstning förekommer således både i system med proportionella val och majoritetsval och följaktligen också i blandningar av dem.

Komplikationsgraden i det tyska valsystemet är knappast av det slaget att inte en väljare efter att ha informerats grundligt skulle kunna förstå innebörden av systemet och handla därefter. En komplicerande faktor kan vara att alla eller vissa partier kan ha ett intresse av att väljarna missförstår systemet. Frågan är då om valsystemet kan förändras på ett sådant sätt att det inte uppmuntrar till missförstånd. Ett avskaffande av *Überhangmandate* och alternativregeln för tilldelning av proportionella mandat skulle vara ett steg i den riktningen.

Käll- och litteraturförteckning

Källor

Förbundsdagens hemsida: <http://www.bundestag.de>.

Internationella Parlamentariska Unionens (IPU) hemsida. Women in Parliament: <http://www.ipu.org/wmn-e/world.htm>

Schindler, P. (1999a) *Deutscher Bundestag: Datenhandbuch zur Geschichte des Deutschen Bundestages 1949 bis 1999*. Baden-Baden: Nomos.

Schindler, P. (1999b) "Deutscher Bundestag 1980 bis 1998: Parlaments- und Wahlstatistik", *Zeitschrift für Parlamentsfragen*, 99:956–967.

Tyska valmyndighetens hemsida: <http://www.bundeswahlleiter.de/>

Litteratur

Barker, F., Boston, J., Levine, S., McLeary, E. & Roberts, N.S. (2001) "An Initial Assessment of the Consequences of MMP in New Zealand" in Matthew Soberg Shugart and Martin P. Wattenberg (eds.) *Mixed-Member Electoral Systems*. Oxford: Oxford University Press: 297–322.

Best, H., Hausmann, C. & Schmitt, K. (2000) "Challenges, Failures, and Final Success: The Winding Path of the German Parliamentary Leadership Groups towards a Structurally Integrated Elite 1848–1999" in Heinrich Best and Maurizio Cotta (eds.) *Parliamentary Representatives in Europe 1848–2000*. Oxford: Oxford University Press: 138–195.

Capoccia, G. (2002) "The Political Consequences of Electoral Laws: The German System at Fifty" *West European Politics* Vol. 25 No 3 (July 2002): 170–202.

IDEA (2002) *Voter Turnout since 1945 – A Global Report*. International Institute for Democracy and Electoral Assistance (International IDEA).

Jesse, E. (1988) "Split-voting in the Federal Republic of Germany: An Analysis of the Federal Elections from 1953 to 1987" *Electoral Studies* 7:109–124.

Jesse, E. (2000) "The Electoral System: More Continuity than Change" in Ludger Helms (ed.) *Institutions and Institutional Change in the Federal Republic of Germany*. Macmillan Press & St. Martin Press: 124–142.

Klingemann, H. & Wessels, B. (2001) "The Political Consequences of Germany's Mixed-Member System: Personalization at the Grass Roots" in Matthew Soberg Shugart and Martin P. Wattenberg (eds.) *Mixed-Member Electoral Systems*. Oxford: Oxford University Press: 279–296.

Sartori, G. (1997) *Comparative Constitutional Engineering: An Inquiry into Structures, Incentives and Outcomes* 2nd ed. London: Macmillan.

Scarrow, S.E. (2001) "Germany: The Mixed-Member System as a Political Compromise" in Matthew Soberg Shugart and Martin P. Wattenberg (eds.) *Mixed-Member Electoral Systems*. Oxford: Oxford University Press: 55–69.

Schmitt-Beck, R. (1993) "Denn sie wissen nicht was sie tun... Zum Verständnis des Verfahrens der Bundestagswahl bei westdeutschen und ostdeutschen Wählern" *Zeitschrift für Parlamentsfragen*, 93:392–415.

Soberg Shugart, M. & Wattenberg, M. (2001) "Conclusion: Are Mixed-Member Systems the Best of Both Worlds?" in Matthew Soberg Shugart and Martin P. Wattenberg (eds.) *Mixed-Member Electoral Systems*. Oxford: Oxford University Press: 571–596.

Alle Wähler haben bei den Wahlen zum Deutschen Bundestag zwei Stimmen. Die eine gilt einem Kandidaten, die andere einer Partei.

Stimmzettel
für die Wahl zum Deutschen Bundestag im Wahlkreis 23 Delmenhorst – Wesermarsch – Oldenburg-Land
am 27. September 1998

Sie haben 2 Stimmen

hier 1 Stimme
für die Wahl
einer/eines Wahlkreis-
abgeordneten
Erststimme

hier 1 Stimme
für die Wahl
einer Landesseite (Partei)
– maßgebende Stimme für die Verteilung der
Sitze insgesamt auf die einzelnen Parteien –
Zweitstimme

1	Kors, Eva-Maria Heidekraut Wahlz. Bismarckstraße 8	Christlich Demokratische Union Deutschlands	☐
2	Ortel, Holger Angelwälder Ostenwälder Oldenburger Straße 36	Sozialdemokratische Partei Deutschlands	☐
3	Brunkhorst, Angelika Ost-Sozialwissenschaftlern Harpstedt Harpstedt 6	Freie Demokratische Partei	☐
4	Wüst, Hans Jürgen Güntert Hatten-Altendorf Hattenberger Weg 20	GRÜNE BÜNDNIS 90/ DIE GRÜNEN	☐
5	Heilrich, Uwe Mattemieder Delmenhorst Elsinger Straße 39	Partei des Demokratischen Sozialismus	☐
10	Wienand, Rolf Dieter Erwerbslosenrat Gardewitzers Theodor-Storm-Weg 18 A	Die GRAUEN – Graue Panther	☐
11	Heumann, Thomas Kfz-Mechaniker Delmenhorst Gossmersstraße 198	Die REPUBLIKANER	☐

1	Christlich Demokratische Union Deutschlands	☐
2	CDU Dr. Klaus Ziemann, Ralf Gierst, Jürgen Garmann, Gerd-Jürgen Hessner, Dr. Detmar Kötter	☐
3	SPD Gertmar Schwedes, Inge Wiegert, Günter Engel, Gerd-Jürgen Bode, Sanderath, Monika Hebborn	☐
4	Freie Demokratische Partei Walter Heide, Carl-Ludwig Trödel, Dorothee Mehnert, Hans-Joachim Dr. Inge Götter, Dr. Heide-Lupke Lorenz, Sonja Schenkeberg	☐
5	F.D.P. BÜNDNIS 90/DIE GRÜNEN GRÜNE Gisela Albrecht, Jürgen Böck, Dr. Inge Götter, Dr. Heide-Lupke Lorenz, Sonja Schenkeberg	☐
6	Partei des Demokratischen Sozialismus Hans-Joachim Kötter, Ralf Kötter, Dorothee Mehnert, Hans-Joachim Acker, Peter von Ullrich	☐
7	PDS Anarchistische Poppe Deutschlands Jan Kradolow, Ralf Kradolow, Ralf Kradolow, Ralf Kradolow, Ralf Kradolow, Ralf Kradolow	☐
8	APPD BUND FREIER BÜNDNIS – OFFENSIVE FÜR DEUTSCHLAND Die Freiheitliche BFB – Die Offensive Hans-Joachim Kötter, Ralf Kötter, Dorothee Mehnert, Hans-Joachim Acker, Peter von Ullrich	☐
9	CM CHRISTLICHE MITTE – Für ein Deutschland nach GOTTES Gebieten Jürgen Garmann, Gerd-Jürgen Hessner, Dr. Detmar Kötter, Sonja Schenkeberg, Inge Wiegert	☐
10	DVU Ausschuss Hans-Joachim Kötter, Ralf Kötter, Dorothee Mehnert, Hans-Joachim Acker, Peter von Ullrich	☐
11	GRAUE Die GRAUEN – Graue Panther Günter Engel, Gerd-Jürgen Bode, Sanderath, Monika Hebborn	☐
12	REP Die REPUBLIKANER Peter Lauer, Gerd-Jürgen Bode, Sanderath, Monika Hebborn	☐
13	Pro D-Mark neue liberale Partei Thomas Kötter, Ralf Kötter, Dorothee Mehnert, Hans-Joachim Acker, Peter von Ullrich	☐
14	Die Tierschutzpartei Monisch Umwelt Tierschutz Hans-Joachim Kötter, Ralf Kötter, Dorothee Mehnert, Hans-Joachim Acker, Peter von Ullrich	☐
15	Nationaldemokratische Partei Deutschlands Ulrich Engel, Ralf Kötter, Dorothee Mehnert, Hans-Joachim Acker, Peter von Ullrich	☐
16	NPD Ulrich Engel, Ralf Kötter, Dorothee Mehnert, Hans-Joachim Acker, Peter von Ullrich	☐
17	NATURGESETZ NATURGESETZ PARTeil AUFBRUCH ZU NEUEM BEWUSSTSEIN Ulrich Engel, Ralf Kötter, Dorothee Mehnert, Hans-Joachim Acker, Peter von Ullrich	☐
18	ödp Ökologisch-Demokratische Partei Ulrich Engel, Ralf Kötter, Dorothee Mehnert, Hans-Joachim Acker, Peter von Ullrich	☐
19	PBC Partei Biberlauer Christen Ulrich Engel, Ralf Kötter, Dorothee Mehnert, Hans-Joachim Acker, Peter von Ullrich	☐
20	PSG Partei für Soziale Gleichheit, Sektion der Vierten Internationalen Ulrich Engel, Ralf Kötter, Dorothee Mehnert, Hans-Joachim Acker, Peter von Ullrich	☐

Bilaga 2

Tabell 1 Förbundsvalen sedan 1949

Valdeltagande i procent. Partiernas procentandelar av andrarösterna.

År	Valdel- tagande	CDU/ CSU	SPD	FDP	Gröna	PDS	Övriga
1949	78,5	31,0	29,2	11,9	–	–	27,8
1953	86,0	45,2	28,8	9,5	–	–	16,5
1957	87,8	50,2	31,8	7,7	–	–	10,3
1961	87,7	45,3	36,2	12,8	–	–	5,7
1965	86,8	47,6	39,3	9,5	–	–	3,6
1969	86,7	46,1	42,7	5,8	–	–	5,5
1972	91,1	44,9	45,8	8,4	–	–	0,9
1976	90,7	48,6	42,6	7,9	–	–	0,9
1980	88,6	44,5	42,9	10,6	1,5	–	0,5
1983	89,1	48,8	38,2	7,0	5,6	–	0,5
1987	84,3	44,3	37,0	9,1	8,3	–	1,4
1990	77,8	43,8	33,5	11,0	3,8	2,4	5,4
1994	79,0	41,4	36,4	6,9	7,3	4,4	3,6
1998	82,2	35,1	40,9	6,2	6,7	5,1	5,9
2002	79,1	38,5	38,5	7,4	8,6	4,0	3,0

Tabell 2 Fördelningen av förbundsmandaten sedan 1949

Antal mandat totalt och för respektive parti.

År	Totalt	CDU/ CSU	SPD	FDP	Gröna	PDS	Övriga
1949	402	139	131	52	–	–	80
1953	487	243	151	48	–	–	45
1957	497	270	169	41	–	–	17
1961	499	242	190	67	–	–	–
1965	496	245	202	49	–	–	–
1969	496	242	224	30	–	–	–
1972	496	225	230	41	–	–	–
1976	496	243	214	39	–	–	–
1980	497	226	218	53	–	–	–
1983	498	244	193	34	27	–	–
1987	497	223	186	46	42	–	–
1990	662	319	239	79	8	17	–
1994	672	294	252	47	49	30	–
1998	669	245	298	43	47	36	–
2002	603	248	251	47	55	2	–

1993/94:URD1	FÖRSVARsutskottet Uppföljning av vapenstöld och vapenförvaring i försvaret
1993/94:URD2	KULTURUTSKOTTET Bevakning vid centralmuseerna. En kartläggning
1993/94:URD3	FÖRSVARsutskottet Kommunal beredskap – läge och problem
1993/94:URD4	SOCIALFÖRSÄKRINGSUTSKOTTET Varför ökar antalet förtidspensionärer? – regelförändringar, yrkesförändringar och arbetslöshet 1980–1993
1993/94:URD5	KONSTITUTIONSUTSKOTTET Samhällsinformation – regeringens och riksdagens roller
1993/94:URD6	KONSTITUTIONSUTSKOTTET Samhällsinformation i riksdagen
1994/95:URD1	RIKSDAGENS UTSKOTT, utvärderingsgruppen: Utskottets roll och inflytande vid några utländska parlament – Förekommer uppföljning och utvärdering?
1994/95:URD2	LAGUTSKOTTET Kunskapen om konsumentköplagen hos konsument och detaljister
1995/96:URD1	UTBILDNINGSUTSKOTTET Påverkas lärarutbildningen av läroplanen?
1995/96:URD2	KONSTITUTIONSUTSKOTTETS seminarium den 7 mars 1996 KU:s granskning – juridik och/eller politik?
1995/96:URD3	UTBILDNINGSUTSKOTTET Åtgärder mot främlingsfientlighet och rasism i skolan Studenternas rörlighet mellan högskolorna efter 1993 års reform

1996/97:URD1	NÄRINGSUTSKOTTET Energiomställningsprogrammen
1996/97:URD2	UTBILDNINGSUTSKOTTET Den nya organisationen för universitetens och högskolornas lokalförsörjning – en uppföljning
1996/97:URD3	SOCIALFÖRSÄKRINGSUTSKOTTET Arbetslivsinriktad rehabilitering – En jämförande studie av anställdas och arbetslösas arbetslivsinriktade rehabilitering
1996/97:URD4	UTBILDNINGSUTSKOTTET Grundläggande högskoleutbildning Former för politik och planering
1996/97:URD5	UTBILDNINGSUTSKOTTET Hur går det för forskningen? Samarbetet mellan vissa forskningsstiftelser och statliga forskningsstiftelser och statliga forskningsfinansierande organ
1997/98:URD1	SOCIALUTSKOTTET Assistansersättningen Hur fungerar assistansersättningen för personer med stora funktionshinder?
1997/98:URD2	NÄRINGSUTSKOTTET Statens stöd till forskning och utveckling av informationsteknik inom det näringspolitiska området – uppföljning av satsningar 1993–1996
1997/98:URD3	UTBILDNINGSUTSKOTTET Planering av högskoleutbildning – vad är önskvärt och vad är möjligt?
1997/98:URD4	NÄRINGSUTSKOTTET Statens finansiering av teknisk FoU
1997/98:URD5	NÄRINGSUTSKOTTET Datoriseringen vid Patent- och registreringsverket

1998/99:URD1	BOSTADSUTSKOTTET Statligt stöd till lokala investeringsprogram för en ekologiskt hållbar utveckling – Uppföljning av den hittillsvarande fördelningen av ramanslaget E1 under statsbudgetens utgiftsområde 18
1998/99:URD2	UTBILDNINGSUTSKOTTET Pedagogisk utbildning för högskolans lärare Undervisningen om alkohol, narkotika och tobak (ANT) i skolan
1998/99:URD3	UTRIKESUTSKOTTET Sveriges uppföljning av två FN-konferenser under 1990-talet – FN:s konferens om miljö och utveckling, UNCED, i Rio de Janeiro, 1992 – FN:s kvinnokonferens i Peking, 1995
1998/99:URD4	UTRIKESUTSKOTTET En uppföljning och utvärdering av FN:s världskonferenser under 1990-talet – Regering, riksdag, myndigheter och frivilligorganisationer på nya internationella arenor – vem har makten över svensk utrikespolitik i FN-frågor?
1998/99:URD5	UTRIKESUTSKOTTET Internationell konflikthantering Quo vadit Europa? – freden, säkerheten och demokratin inför 2000-talet Paneldiskussion med Natos generalsekreterare Javier Solana Mänskliga rättigheter i interna konflikter och det civila samhällets roll
1998/99:URD6	SOCIALUTSKOTTET Läkemedel i framtiden
1999/2000:URD1	KONSTITUTIONSUTSKOTTET Konstitutionsutskottets seminarium den 23 Mars 2000 Skall makten delas?
2000/01:URD1	SOCIALUTSKOTTET Socialutskottets offentliga utfrågning om mångfald och konkurrens inom hälso- och sjukvården den 23 maj 2000
2000/01:URD2	FINANSUTSKOTTET Statens styrning och resultatuppföljning av Finansinspektionens verksamhet
2000/01:URD3	KONSTITUTIONSUTSKOTTET Offentlig utfrågning angående Fördelningen av den politiska makten – kommunal självstyrelse?
2000/01:URD4	SOCIALUTSKOTTET Socialutskottets offentliga utfrågning om att stärka den psykiska hälsan och förebygga suicidala beteenden, den yttersta konsekvensen av psykisk ohälsa den 20 mars 2001

2001/02:URD1	SOCIALUTSKOTTET Socialutskottets offentliga utfrågning om samverkan inom psykiatriområdet. Den 13 november 2001
2001/02:URD2	SKATTEUTSKOTTET Skatteutskottets offentliga utfrågning om integrationen i Öresundsregionen Den 19 februari 2002
2002/03:URD1	SKATTEUTSKOTTET Skatteutskottets offentliga utfrågning om de svenska skattebaserna och internationaliseringen den 18 februari 2003

SVERIGES
RIKSDAG

Beställningar:

Riksdagens tryckeriexpedition, 100 12 Stockholm

Tel 08-786 58 10

Fax 08-786 61 76
